

А. І. Паращенко,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління освітою,
Національна академія державного управління при Президентові України

ВИВЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті досліджено підходи, методику та форми оцінювання результативності й ефективності державного управління освітою. Для визначення ефективності системи загальної середньої освіти запропоновано застосувати інтегральний показник — знаннєвий коефіцієнт ефективності.

Approaches, methods and forms of effectiveness and efficiency assessment of public administration of education are analysed in the article. To determine the effectiveness of secondary education it is proposed to apply the integral indicator — knowledge oriented efficiency ratio.

Ключові слова: державне управління, державне управління освітою, ефективність, оцінювання, знання, загальна середня освіта.

Key words: public administration of education, efficiency, assessment, knowledge, general secondary education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Освітня політика є найважливішою складовою політики держави, інструментом підвищення темпів соціально-економічного та науково-технічного розвитку. Як зазначається в усіх стратегічних документах держави, Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного та культурного розвитку суспільства. В умовах подолання наслідків економічної кризи, дефіциту державного бюджету набуває актуальності оцінка результативності й ефективності державного управління всіма галузями, в тому числі національною системою освіти. Це складна проблема, яка потребує дослідження багатьох процесів, що відбуваються в освіті, культурі і економіці країни, визначення факторів, які впливають на процеси управління та на ефективність управлінських рішень.

Аналіз наукових публікацій засвідчує, що оцінювання ефективності державного управління освітою є складною міжгалузевою проблемою, яку досліджують представники різних галузей науки — економіки, філософії, соціології тощо. У теорії державного управління проблему аспектно досліджували: Н. Волкова, Д. Дзвінчук, С. Крисюк, В. Луговий, Т. Лукіна, О. Матвієнко, О. Мещанінов, Н. Протасова та ін. Оцінювання результативності державного управління якістю ЗСО розкривається в працях Т. Лукіної. Теоретико-методологічні засади ефективності державного управління в Україні розкриті в працях Л. Приходченко, в яких проведено аналіз зарубіжних та вітчизняних наукових здобутків у царині оцінювання ефективності державного управління і показано, що складність таких досліджень пов'язана із відсутністю чітко визначених показників та кри-

теріїв оцінювання, усталеної методики, яка заслуговувала б на довіру достовірністю отриманих результатів. Невирішеною раніше частиною загальної проблеми залишаються питання понятійного апарату, спостерігається ототожнення понять "показники", "індикатори", "критерії", а також "ефективність", "результативність", "якість", що також призводить до різних концептуальних підходів до наукових розробок методик оцінювання. Ці проблеми характерні і для оцінювання ефективності державного управління освітою та загальною середньою освітою (ЗСО).

Метою статті є аналіз існуючих підходів до оцінювання ефективності системи загальної середньої освіти в Україні та вироблення рекомендації органам управління освітою щодо запровадження критеріїв оцінювання ефективності ЗСО.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ефективність ЗСО та державного управління освітою повинна визначатися у контексті дослідження результативності і ефективності державного управління в цілому. Тому коротко розглянемо стан наукових розробок методик оцінювання ефективності державного управління як передумову для визначення ефективності ЗСО.

Експерти Світового банку проаналізували кілька сотень показників, що характеризують різні аспекти державного управління. Визначаючи державне управління як традиції та інститути, на основі яких регулюється процес обрання, контролю і заміни уряду, його здатність ефективно розробляти і проводити розумну політику, використовувати свої повноваження для загального блага громадян [16, с. 3], автори розробили

систему агрегованих показників, що відображають ефективність управління, а саме: участь громадськості та підзвітність уряду, політична стабільність і правопорядок, ефективність уряду, верховенство закону, відсутність регуляторного тягаря і стримування корупції. Результати цього дослідження продемонстрували вплив ефективного управління на результати суспільного розвитку — "соціально-економічні дивіденди" якісного управління — і надали емпіричні докази причинного зв'язку між ефективним управлінням та кращими результатами розвитку. За їхніми підрахунками, підвищення ефективності державного управління (наприклад, підвищення рівня дотримання принципу верховенства права в Росії до рівня Чехії або зниження рівня корупції в Індонезії до рівня Кореї) приводить до підвищення доходу на душу населення у два-чотири рази [16].

Проте, розроблені для цього дослідження складні показники, хоча істотно й полегшують розуміння залежності управління і розвитку, але є неточними і не несуть у собі достатньо інформації про якість державного управління. Сьогоднішня економічна криза, як і криза наприкінці 1990-х років, викликала нову хвилю інтересу до проблем підвищення результативності та ефективності державного управління. У порівняльному дослідженні цих проблем у нових країнах-членах ЄС [5] ефективність державного управління вимірювалася за допомогою комбінації проміжних або оперативних показників методики CAF (Загальна схема оцінки), застосовуваної в ЄС для виміру потенціалу стратегічного управління і планування політики (див. www.eipa.nl/CAF); базових показників SIGMA (для оцінки потенціалу державної служби; див. www.oecd.org/sigma); рейтингової шкали Меткальфа (для виміру координаційного потенціалу) [12, с. 271—290]. Хоча ці інструменти призначені для різних цілей, їхнє комбіноване застосування має істотні переваги в порівнянні із глобальними показниками ефективності управління, які найкраще пристосовані для виявлення глобальних і загальних тенденцій [9]. Ці підходи удосконалюються у рамках ініціативи "Оперативні показники ефективності державного управління", здійснюваною групою з питань державного сектора Світового банку. Оперативні показники — це інструменти, які дозволяють одержати порівняльну інформацію практичного характеру (тобто засновану на загальному розумінні ключових елементів "належного" управління (good governance) державними фінансами або державним сектором економіки). Такі показники вже існують у сфері фінансового управління для оцінки системи контролю над бюджетними витратами і фінансової підзвітності, а низка показників для більш загальних аспектів державного управління перебувають у стадії розробки. Триває розроблення комплексного набору оперативних показників для оцінки державної адміністрації і управління кадровими ресурсами (подібних з показниками PEFA — http://www.pefa.org/assessment_reportmn.php), застосовуваними для оцінки системи управління державними фінансами. Попередній набір таких показників у цей час проходить апробацію [4, с. 4—6].

Ймовірно, незабаром теорія державного управління дістане комплексний набір оперативних показників для оцінки державного управління і відповідно його

ефективності, який можна буде застосовувати й для оцінювання, зокрема, державного управління освітою. Однак на сьогодні ці питання у рамках теорії державного управління освітою залишаються ще малодослідженими. Зокрема, Т. Лукіна обгрунтовує доцільність оцінювання результативності державного управління якістю ЗСО за показниками її соціальної ефективності. Відповідно до такого розуміння всі визначені критерії соціальної ефективності державного управління якістю ЗСО дослідниця поділяє на групи за такими ознаками: критерії кадрового потенціалу, створення умов діяльності, спрямованості державно-управлінської діяльності та її організації, критерії впливу на освітнє середовище і результативності системи ЗСО [11].

Аналогічно Н. Волкова, аналізуючи сукупність чинників визначення ефективності державного управління освітою, вважає, що ефективність виявляється в реалізації публічно заявлених цілей, прописаних у нормативно-правових актах та державних програмних документах [6, с. 8]. На нашу думку, такі підходи до виявлення ефективності державного управління освітою видаються недостатніми, оскільки проголошені цілі можуть бути неадекватними щодо абсолютного розвитку освіти, кон'юнктурними чи навіть неправильними з точки зору інтересів суспільства. Погоджуємося з висновком Л. Приходченко, що "ефективність є багатоаспектним поняттям, визначається різними критеріями, оскільки покликана відобразити відносини різних аспектів діяльності: продукту і ресурсів, результату і витрат, результату і цілей, результату і потреб, корисності та витрат. Це потребує особливих способів узгодження критеріїв між собою, пошуку їх компромісу" [14, с. 13].

Такому розумінню відповідають праці Е. Ханушека, в яких оцінка ефективності освіти ґрунтується на теорії людського капіталу, відповідно до якої знання і кваліфікація працівників розглядаються як капітал, що приносить дохід, а витрати часу і засобів на здобуття цих знань і навичок — як інвестиції в нього. Разом з тим, глибокий економічний аналіз взаємозв'язку якості освіти і соціально-економічного розвитку країни на основі макропоказників, що їх характеризують, запропонований у працях Е. Ханушека, також, на наш погляд, не є відповідним глибинній сутності освітніх процесів. Адже ефективність освіти і відповідно державного управління нею залежить як від суспільних макропроцесів, так і від мікропроцесів, що відбуваються у шкільному класі, зрештою, на рівні індивідуального відношення "Учитель — Учень". Тому при визначенні ефективності державного управління освітою потрібно, на наше глибоке переконання, враховувати досягнуту сумарну ефективність навчання у шкільних класах кожного загальноосвітнього навчального закладу (ЗНЗ) країни з навчального предмета чи їх сукупності [17].

На підтвердження такої тези нагадаємо, що Б. Гаврилишин, обговорюючи проблему визначення показників ефективності суспільств, зауважує, що хоча освіта є сферою, яка має досить точні показники щодо її ефективності, водночас статистичні дані не можуть оцінити якість і корисність навчання за критеріями величини розриву між необхідними знаннями і можливістю їх прибуткового застосування, розбіжності між прагненнями як неминучим побічним результатом освіти та їх

реалізацією; сприяння системи освіти спроможності всієї нації запозичувати досвід інших суспільств. Зокрема, така спроможність, стверджує Б. Гаврилишин, "стала вирішальним "мірилом" суспільної ефективності. Стисло це можна викласти так: "Коли швидкість оволодіння новими знаннями перевищує темпи змін, результатом є прогрес, а в іншому разі — хаос" [7, с. 206].

Наукової експлікації понять "величина розриву між необхідними знаннями і можливістю прибуткового застосування", "спроможність системи освіти сприяти всій нації запозичувати досвід інших суспільств", "темпи змін", "швидкість оволодіння новими знаннями" і, зокрема, "швидкість освіти" нам віднайти не вдалося, ймовірно за все, її ще й немає. Це лише метафори, які належить перевести в ранг чітких понять і уявлень. Як відомо, швидкість — це шлях, поділений на час його проходження. Тоді швидкість освіти — це певна кількість знань, здобутих учнем за одиницю часу. Щоб виміряти швидкість української шкільної освіти, потрібно провести багато емпіричних досліджень, і лише тоді ми зможемо розв'язувати науково обгрунтовано проблеми ЗСО — її тривалість, її зміст, обсяг ресурсів, які необхідно суспільству виділяти на школу. Отже, без науково обгрунтованого індикатора швидкості освіти ми не зможемо і визначено говорити про ефективність державного управління нею.

Важливим етапом у розвитку системи освіти України стало запровадження процедур вимірювання її якості, в тому числі шляхом зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) навчальних досягнень учнів-випускників ЗНЗ [13]. Проте з точки зору оцінювання результативності державного управління якістю ЗСО дані ЗНО в існуючому форматі не дають головного — визначення "швидкості" української шкільної освіти.

Пошуком відповіді про "швидкість" української шкільної освіти є створення національної системи моніторингу якості освіти важливого аспекту подальшого розвитку вітчизняної освіти. Незважаючи на те, що політичне завдання щодо створення національної системи моніторингу якості освіти на основі критеріїв державчленів ЄС та забезпечення участі ЗНЗ у міжнародних вимірюваннях якості освіти ставилося двічі в Указах Президента України в 2005 р. [2] та в 2008 р. [1], фактично система моніторингу якості освіти ще й досі не створена, а участь України у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти епізодична.

Об'єктивною причиною цього є недостатня розробленість проблеми визначення ефективності навчання, про що свідчить її обмежене висвітлення у науковій літературі. Дискусійним залишається питання і про критерії ефективності. Водночас у ході модернізації освіти вимагається найширше "використання ефективних методів навчання", хоча для вибору найбільш ефективних і прийнятних педагогічних методик і технологій відсутній інструмент для оцінки їхньої ефективності, яка дозволяла б порівнювати кілька альтернатив.

У зв'язку з цим О.А. Шевченко і О.С. Шевченко піддають справедливій критиці найпоширеніший підхід виведення поняття ефективності навчання із самого процесу навчання за показниками, що характеризують не тільки результати навчання, але і його організацію, кадровий склад, суб'єктивне ставлення учнів до занять

тощо. Якщо погодитися з цим підходом, то ефективність роботи доведеться визначати за кількістю проведених заходів, залученню в них учнів тощо [18]. Такий підхід і застосовано при створенні системи оцінювання українських ЗНЗ "Рейтинг", за якої не аналізуються особистісне зростання учнів упродовж навчання.

Проведений аналіз літератури показує, що під ефективністю навчання звичайно розуміється відношення досягнутих результатів до поставленої мети при деяких обмеженнях, таких, наприклад, як тривалість навчання, кваліфікація викладачів тощо. Визначена в такий спосіб ефективність, погодимося з думкою О.А. Шевченко, О.С. Шевченка, має надлишкову абстрактність і в більшості випадків скористатися нею при аналізі конкретного процесу навчання неможливо, що приводить до необхідності запровадження безлічі окремих показників ефективності (наприклад, глибина знань, що характеризується числом усвідомлених істотних зв'язків даного знання з іншими, що співвідносяться з ним; дієвість знань, що передбачає готовність і вміння учнів застосовувати їх у подібних і варіативних ситуаціях; системність, зумовлена як сукупність знань у свідомості учнів, структура якого відповідає структурі наукового знання; усвідомленість знань, що виражається в розумінні зв'язків між ними, шляхів одержання знань, умінь їх доводити [18]). Звичайно, не всі критерії ефективності можуть бути оцінені кількісно, хоча переваги кількісної оцінки очевидні. У зв'язку з цим заслуговує на увагу спосіб оцінювання індивідуального прогресу учня за критерієм знання з предмета, який запропонували ці дослідники. Коефіцієнт ефективності навчання K_e вони пропонують визначати за такою формулою:

$$K_e = (V_{\text{кінц}} - V_{\text{поч}}) / (V_{\text{повн}} - V_{\text{поч}}),$$

де $V_{\text{поч}}$ — обсяг первісних знань учня, встановлений перед процесом навчання; $V_{\text{повн}}$ — повний обсяг знань, що запланований для засвоєння; $V_{\text{кінц}}$ — обсяг знань, здобутий учнем наприкінці процесу навчання [18, с. 79].

Пропонований коефіцієнт ефективності навчання залежить від трьох параметрів і має надзвичайно простий зміст: він показує, яка частина необхідного обсягу знань була засвоєна. Адже коефіцієнт ефективності є відношенням різниці кінцевого і початкового обсягів знань (тобто обсяг того пробілу в знаннях, що вдалося усунути в результаті проведеної роботи) до різниці повного і початкового обсягів знань (тобто того обсягу пробілу в знаннях, що повинен був бути ліквідований).

Такий вибір показника ефективності зумовлюється необхідністю, щоб він залежав не тільки від засвоєного обсягу знань, але і від того, наскільки він близький до повного обсягу, а також від первісного обсягу знань, тому що досягнення того самого рівня знань при різних рівнях первісних знань говорить про різну ефективність. Така проста формалізована процедура визначення квантифікованої оцінки ефективності навчального процесу потребує для свого використання додаткових даних: необхідно, по-перше, вибрати одиницю вимірювання знання; по-друге, визначити початковий і кінцевий рівні знань.

Погодимося з згаданими вище авторами, що в загальному випадку вибрати підходящу одиницю виміру знань надзвичайно важке завдання, яке остаточно не

вирішене і дотепер, але в більшості випадків адекватним, на їхню думку, є вимірювання знання так званими "інформативними одиницями". Інформативною одиницею вони називають "одну з основних значеннєвих одиниць тексту, повідомлення тощо" [18].

Використання запропонованого підходу дозволяє квантифікувати будь-який критерій ефективності, що істотно спрощує їхню подальшу інтеграцію в узагальнений критерій. Отже, видається доцільним використання запропонованого критерію для оцінки індивідуальних норм навчання. Роль учителя, що забезпечує режим розвитку, полягає не в оцінці учня на основі порівняння його з іншим учнем, а в створенні умов для самооцінки учнем своїх досягнень, узгоджуваної потім з оцінкою вчителя.

Щоб уникнути незручного оперування абсолютними числами інформативних одиниць, обсяг знань доцільно оцінювати у відносних одиницях, роблячи нормування за кількістю виділених за даною темою інформативних одиниць та проводячи відповідну статистичну обробку.

Не будемо вдаватися до деталізації як статистичної обробки, так і дискусії про "інформативні одиниці" тексту чи освітнього знання. Припустимо, що принципово можливо встановлювати номенклатуру тих порцій знань, компетентностей, інших результативних одиниць, якими можна вимірювати ефективність навчального процесу і якими планується постачати учнів системи ЗСО, та провести обчислення обсягів указаних параметрів.

За вказаних передумов, встановлена таким чином принципова формула "коефіцієнта ефективності навчання" може не лише описувати успішність індивідуального навчання, але й слугувати схемою для визначення "коефіцієнта ефективності" усієї системи ЗСО чи певних її етапів. Для цього потрібно уточнити цю схему з урахуванням, що $V_{\text{поч}}$ — це обсяг первісних знань контингенту учнів; $V_{\text{кінц}}$ — обсяг знань наприкінці процесу навчання; $V_{\text{повн}}$ — повний обсяг знань, що повинен бути засвоєний, є змінними величинами, які є і мають бути різними для різних груп учнів. Припустимо, що система державного управління ЗСО вміє вимірювати такі параметри: $V_{\text{поч.зсо}}$ — обсяг первісних знань, з якими приходять усі учні в перший клас системи ЗСО; $V_{\text{повн.зсо}}$ — повний обсяг знань, що повинен бути засвоєний ними в системі ЗСО з урахуванням профільності навчання, індивідуальних особливостей та цілями державної освітньої політики; $V_{\text{кінц.зсо}}$ — обсяг знань наприкінці процесу навчання, який встановлюється, наприклад, за процедурами ЗНО. Тоді "знаннєвий коефіцієнт ефективності" усієї системи ЗСО визначатиметься за такою формулою:

$$\text{Кеф.зсо} = \frac{(V_{\text{кінц.зсо}} - V_{\text{поч.зсо}})}{(V_{\text{повн.зсо}} - V_{\text{поч.зсо}})}$$

Звичайно, проблемою залишається коректне вимірювання обсягів знань, що фігурують у цій схемі, проте методологічні засади такого вимірювання повідомлені у працях С. Клепка [10, с. 157—203], А. Прокопенка [15]. Водночас ця проблема є технічно вирішуваною при застосуванні комп'ютерних моделей стратегічного планування і розвитку курикулуму, які розроблені в рамках програм ЮНЕСКО та програми розвитку мови освітнього моделювання [8]. Разом з тим, якщо навіть не вда-

ється розробити практично доцільну процедуру калюляції навчального контенту для потреб ЗСО — впровадження такого гіпотетичного індикатора, як "знаннєвий коефіцієнт ефективності", здатне допомогти структурувати всю систему явних індикаторів якості і розвитку ЗСО. Такий метод опосередкованого вимірювання в соціальних дослідженнях використовується уже давно [3, с. 282—300].

Зрозуміло, що ефективність системи освіти зростатиме при наблизенні обсягу здобутого знання до обсягу "запланованого знання" або при перевищенні здобутим знанням "запланованого знання". Таке визначення "знаннєвого коефіцієнта ефективності" системи ЗСО буде коректним за умови коректних визначень знаннєвих одиниць (бітів, уроків, інформативних одиниць, концептів, компетентностей тощо), за допомогою яких провадитиметься облік обсягів знань, та наявності механізму встановлення як їхньої необхідності, так і наявності в змісті освіти інших країн.

Термін "знання" в цьому контексті інший, ніж його розуміють розробники тестових технологій, які знанням визнають факт підкреслення учнем правильної відповіді в бланку теста. Знання розглядається нами як елемент інтелектуального і культурного потенціалу (капіталу) особистості з модусами "свободи", "сили", "влади", в який включаються і відповідні компетентності. Тобто знання є тоді, коли воно компетентнісне.

Аналогічно до вказаного способу визначення "знаннєвого коефіцієнта ефективності" системи ЗСО можуть бути визначені рівні ефективності державного управління освітою щодо рівня здоров'я учнів, рівнів збагачення інтелектуального, культурного чи соціального потенціалу (капіталу) особистості.

Перед тим як визначати "знаннєвий коефіцієнт ефективності" системи ЗСО, перелік і обсяг запланованих для освіти знаннєвих одиниць має пройти експертну процедуру встановлення їх відповідності за критеріями необхідності і достатності оволодіння ними учнем для успішної його життєдіяльності. "Знаннєвий коефіцієнт ефективності" системи ЗСО, як і обсяг змісту ЗСО, потрібно порівнювати з відповідними даними інших країн і встановлювати ту частку обсягу вітчизняних "знаннєвих одиниць", які включені до змісту ЗСО й інших держав.

На перший погляд, запропонований "знаннєвий коефіцієнт ефективності" системи ЗСО через визначення обсягів запланованого і здобутого знання в системі ЗСО є абстракцією, що не бере до уваги багато інших факторів освіти — її фінансування, інфраструктуру, інституційний стан, кадровий потенціал тощо. Проте він є чутливим до їх рівнів (які можна вимірювати традиційними показниками на зразок "кількість учнів на один комп'ютер" тощо). Бо рівень "матеріалу" системи, в якому відбувається навчальний процес, може бути як недостатнім для успішного навчання, так і надлишковим, на що "знаннєвий коефіцієнт ефективності" відразу прореагує своєю зміною.

Відношення витрат на освіту до "знаннєвого коефіцієнта ефективності" показуватиме вартість одиниці здобутої ефективності тієї чи іншої системи ЗСО.

Однією із головних проблем сучасного державного управління ЗСО в Україні є ігнорування проблеми

вимірювання обсягу і цінності знань, що впроваджуються в системі ЗСО. Проголошуючи декларативно знання як глобальний критерій розвитку ЗСО в різноманітних варіаціях, разом з тим знання не визнається головним критерієм розвитку ЗСО як вершина критеріального дерева, що підкоряє собі всі інші критерії розвитку і функціонування освіти.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз наукового осмислення феноменів ефективності державного управління освітою та ефективності системи освіти надав можливість встановити наявність різних методологічних підходів до їх визначення, що, в свою чергу, приводить до різних концептуальних підходів до методик оцінювання такої ефективності.

Для визначення ефективності системи ЗСО пропонується розроблення інтегрального показника — "знаневого коефіцієнта ефективності" системи ЗСО, що узагальнює та акумулює сукупність різних показників та індикаторів освітнього кругообігу якості. При гіпотетичному припущенні, що система державного управління ЗСО вміє вимірювати обсяги знань, які циркулюють в системі ЗСО (в бітах, уроках, інформативних одиницях, компетентностях тощо) — як в його індивідуальних носіїв (учнів), так і в групових цей "знаневий коефіцієнт ефективності" системи ЗСО (чи її будь-якої підсистеми) визначатиметься як відношення обсягу здобутого знання в системі ЗСО до обсягу запланованого для здобуття знання.

Перспективою подальших досліджень є вимірювання обсягу і цінності знань, які впроваджуються в системі ЗСО для практичного оцінювання ефективності шкільної освіти.

Література:

1. Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні: Указ Президента України № 244 від 20 березня 2008 р. (п. 6).
2. Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні: Указ Президента України від 4 липня 2005 р. № 1013.
3. Блейлок Х. Косвенное измерение в социальных исследованиях: некоторые неаддитивные модели / Х.М. Блейлок // Математика в социологии. Моделирование и обработка информации. — М.: Мир, 1977. — С. 282—300.
4. Верхайен Т. Что, когда и как реформировать в системе государственного управления стран Европы и СНГ: повестка дня [Электронный ресурс] / Тони Верхайен // Переходный период: вопросы развития (Издаётся Программой Развития Организации Объединённых Наций и Лондонской Школой Экономики и Политических Наук). — 2009. — № 12. — С. 8—10. — Режим доступа: <http://www.developmentandtransition.net>.
5. Верхайен Э. Административный потенциал в странах — новых членах ЕС, ограничения для инноваций (Administrative Capacity in the New Member States, the Limits to Innovation) / Энтони Верхайен (Anthony Verheijen) // Исследовательский документ Всемирного банка № 113. — Вашингтон: Всемирный банк, 2007 г.

6. Волкова Н.В. Визначення ефективності державного управління освітою. Державне управління: теорія та практика [Електронний ресурс] / Н.В. Волкова; Нац. акад. держ. управл. при Президенті України (Київ). — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2009-1/doc_pdf/VolkovaNV.pdf.

7. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / Б.Гаврилишин; упоряд. В.Рубцов. — Вид. 3-тє, допов. — К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. — 248 с.

8. Георгеску Д. Курикулярна філософія двадцять першого століття: що старого і нового? / Дакмара Георгеску / Dakmara Georgescu // Постметодика. — 2006. — №3(67). — С. 2—17.

9. Глобальные показатели развития за 2008 год (World Development Indicators 2008) [Электронный ресурс]. — Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/WDI08_section5_intro.pdf.

10. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті / Сергій Федорович Клепко. — Полтава: ПО-ІППО, 2006. — 328 с.

11. Лукіна Т.О. Державне управління якістю загальної середньої освіти в Україні: монографія / Т.О. Лукіна. — К.: Вид-во НАДУ, 2004. — 292 с.

12. Меткальфе Лес. Координация международной политики и реформа государственного управления / International Policy Coordination and Public Management Reform' / Лес Меткальфе (Les Metcalfe) // Международный обзор наук управления (International Review of Administration Sciences). — 1994. — Том 60. — С. 271—290.

13. Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2009 р. / Міністерство освіти і науки України; Український центр оцінювання якості освіти. — К.: [б.в.], 2009. — 322 с.

14. Приходченко Л.Л. Щодо складності застосування показників оцінювання ефективності державного управління: теорія і практика [Електронний ресурс] / Л.Л. Приходченко. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2009-1/doc/1/07.pdf>.

15. Прокопенко А.І. Кваліметрія навчальних текстів / А.І. Прокопенко; МО України. Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; за ред. В.Г. Вайнера. — Харків: Бізнес-Інформ, 1999. — 572 с.

16. Социально-экономические дивиденды эффективного государственного управления // ТРАНСФОРМАЦИЯ. Издание Всемирного банка и Института Уильяма Дэвидсона. — 1999. — № 5. — Октябрь. — С. 3—4.

17. Ханушек Эрик А. Почему качество образования так важно / Эрик А. Ханушек // Финансы & развитие. — 2005. — июнь. — С. 15—19.

18. Шевченко Е.А. Оценка эффективности личностно-ориентированной направленности обучения / Е.А. Шевченко, А.С. Шевченко // Журнал Вестник Тверского государственного университета. Серия: Педагогика и психология / Издательство Тверской государственной университет. — 2009. — № 6. — С. 78—83.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2011 р.